
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2014 (год. XXIII), ISSN 2367-8585

Огняна Георгиева-Тенева

ВОЙНАТА В БЪЛГАРСКАТА ДЕТСКО-ЮНОШЕСКА ПОЕЗИЯ (1912–1918)

Ogniana Georgieva-Teneva

THE WAR IN THE BULGARIAN JUVENILE POETRY (1912–1918)

В статията се разглеждат основни образи на войната в българската детско-юношеска поезия от периода 1912–1918 г. Характеризира се лирическото моделиране на войните от този период. Изследват се важни съотнасяния между концептите култура и война. Разкриват се механизмите за превръщане на баталистиката в „детска“ проблематика. Извежда се тезата за хуманистичния облик на разглеждания стихотворен корпус.

Ключови думи: българска детско-юношеска поезия, култура, война, хуманизъм

The object of the article is the warrior imagery in the Bulgarian Juvenile poetry from the period 1912–1918. Lyrical modeling of the wars have been also characterized. Important correlations between the concepts of culture and war have been studied. The mechanisms for converting the batalistiks into the “child” issues have been revealed. The thesis of humanistic aspect of the considered verse corps have been derived.

Keywords: Bulgarian juvenile poetry, culture, war, humanism

Въпросът, на който ще търсим отговор в настоящото изследване, е: *Какви послания към малкия читател отправят стихотворенията, облечени в мундир?*

Литературата за деца и юноши не страни от войнската тема¹, при се че на пръв поглед изглежда противоестествено младият читател, за когото животът е като едно безгранично бъдеще, да бъде занимаван с оръжия, кръвопролития и смърт. Овлабяването на бойни умения за защита на освободеното отечество е педагогически постулат, който лириката ни за младите излъчва с интензивност, съизмерима с тази на нравствено-патриархалните послания. Но ако през първите две-три десетилетия след Освобождението войнската тема се появява сравнително рядко, то Балканската война направо я взривява. Поезията, с възможностите си бърз отклик, още при началните гърмежи дава експлозивен израз на надеждата за национално обединение. Повечето литературни списания за деца, които поначало са съпричастни на социално-гражданската проблематика, реагират на Балканската война светкавично, още с броевете си от ноември и декември 1912 г. Поетите се превръщат във войни с перо. Нека посочим, че по онова време войната се смята „за напълно легитимно средство на външната политика, която е най-вече „политика на силата“. Това важи в пълна степен и за младите балкански национални държави, всяка със свои амбициозни цели и земи за освобождаване“ (Даскалов 2005: 116).

Лирическият отзвук на Балканската война у нас е единен в чувството на приповдигнатост и надежда за осъществяване на националния идеал – това било „война не на генералите, а на народа“². „В историческата памет на България Балканската война остава като един общонароден освободителен акт, като опит за завършване на националноосвободителното движение от епохата на Възраждането, като закономерна и морално оправдана борба с оръжие в ръка срещу несправедливите решения на Берлинския конгрес“, пише М. Лалков (Лалков 1993: 42). Впрочем на 17 септември 1912 г. многолюдното множество, манифестиращо по улиците на София, се поздравява с „Честита война!“, а начело на студентската група стои проф. Ив. Шишманов (Конева 1995: 102).

„Точно по време на войните се сменят основни парадигми на българската художествена култура като цяло“ (Келбечева 1992: 103), включително и на поезията ни за деца и юноши. Ако до този момент тя с предимство разработва темите за родината, за природата и

сезоните, за труда, учението и благочестивото поведение, с избухването на въоръжения конфликт с Турция в нея настъпва тематичен обрат. Търсят се отговори на въпросите защо се води тази война, какво променя тя в индивидуалната човешка съдба, какво да бъде отношението към врага. Тъй като обяснението за войната е едноединствено и категорично – че я е следствие от нерешения национален въпрос, емоционалната гама е на патриотичен ентузиазъм и оптимистични очаквания. Индивидуалната съдба на човека по време на война обаче е по-сложен въпрос, който не получава еднопланов отговор: от една страна, българинът е щастлив да бъде част от въодушевена общност с висок идеал, но от друга страна, той изпитва потрес от смъртта, тъгува за близките си, от които е разделен, страда по земята си, която войната осъжда на безплодие, пита се за моралното право да убива. Що се отнася до врага, неговият образ е сравнително слабо разработен. Присъствието му се свързва главно с военното му обезсилване, със страха и липсата на мотивация в боя. Нотки на настървеност има, но за чест на българската детско-юношеска поезия те са единични. Като цяло в образите на радостния подем отсъства сянката на озлоблението срещу врага.

Сред първите поети, откликнали на Балканската война, е Вазов. Неговото стихотворение „Топове“ е посветено на първите победи, е фокус на кн. 9–10/1912 г. на сп. „Светулка“. Обратно на очакванията, очертани от заглавието, обратно и на популярното, но крайно и едностранчиво становище, че войната най-често ражда див национализъм, Вазовият текст дава израз на радостно чувство, свободно от нотки на шовинизъм. Не оръжието – духът е ключов образ в тази творба:

Духът, духът бе туй оръжие!
Духът, кой дава сили великански,
духът, кой сгрява...

В кн. 2–3/1913 г. на сп. „Светулка“ Вазов публикува „Пред Бяло море“. Одата съполага образите на Бяло море и на Балкана – недвусмислен риторичен жест за утвърждаване по принципа на подобие българската изконност на един топос, който столетия е бил чуждо владение.

Гордостта от победите в Балканската война отеква и в стихове за военен марш: кн. 9/1914 г. на „Картинна галерия“ отпечатва „Гор-

дият Балкан“ от подполковник Н. Д. Янакиев. Текстът (придружен от ноти) носи автентичната спонтанност на лирическа емоция, извикана от лично участие в боевете:

*На нож ний взехме и с ура
Караагач и Чонгора!*

.....
*...Кажи на Стефан Караджа,
че ний стигнахме Чаталджа...*

Сред множеството лирически лица на Балканската война внимание заслужава и преносът на героическия ореол от образа на войниците върху образа на децата:

*Ний сме деца славни
на славни бащи –
развявай се, знаме,
победно плющи!...*

(„Напред!“) (***) 1913: 2)

Впрочем ето какво пише М. Тихов в статията си „Войната и нашата поезия“: „Не бяха ли преизпълнени и самите деца от възторга, от ентузиазма пред епопеята, която българското войнство неустрасимо пишеше със собствената си кръв за тържеството на правдата, на свободата“ (Тихов 1913: 334).

В стихотворенията за Балканската война чувството на ентузиазъм е доминиращо, но не и единствено. Наред със стихотворенията, даващи израз на радостта от освобождението на българите от Източна Тракия, съществуват и текстове, които философстват върху войната. В тях оръжието се разглежда като зло, като дяволско дело, като проклятие, несъвместимо с християнската нравственост и въобще с хуманността:

*... а духът на злото
несетно до него от нейде долете
и с зловна насмешка му шепне в ухото:
„Друг друга любете“.*

Откъсът е от стихотворението „Бойното поле“ на Ст. Панчев (Панчев 1913: 3), публикувано в списанието за ученици „Наша родина“ заедно със съобщение за гибелта на автора край Чаталджа.

В българската детско-юношеска поезия **шовинистична линия не се развива**. Краен и сляп национализъм, на силна омраза

към човека отвъд фронтовата линия срещаме у Л. Бобевски, известен на литературната история като стихоплетец и поклонник на поетиката на ножа, ако си послужим с израза на В. Тодоров³. Шовинизмът от произведенията на Бобевски обаче стои изолиран сред внушителния брой произведения на лирическата ни баталистика. Бобевски посреща Балканската война с 43 „отечествени песни“, публикувани под наслов „Цветя от бранните поля“ в кн. 9-10/1912 на сп. „Младина“. Поместването на толкова много стихотворения, при това от един и същ автор, е прецедент за това издание. Но, както отбелязва Св. Стойчева, войната променя коренно неговия облик (Стойчева 1990: 18). Бобевски запълва щедро предоставените му страници на „Младина“ с интензивни лирически емоции по повод на войната: родолюбие, радост от победите, възторг от храбростта, мъка по убитите. Налице е и болно чувство на мъст: *„Срамът от турчина нанесен // с кръвта му да измием!“*; *„Твоето (на турците – б.м., О. Г.-Т.) гньсно племе ще рухне!“* („Там!“); *„Без пощада и без трепет // агарянска кръв ще леем. // Де кракът ни стъпи, тамо // смърт ужасна ще посеем!“* („Бойна песен“). Впрочем българската литературна памет е изтласкала тези стихове, а Бобевски днес е познат главно на хора с изследователски интереси⁴.

С избухването на Междусъюзническата война лирическото чувство се пречупва, доминиращо става внушението за трагична безизходица. През юли 1913 г. „ген. Вазов, брат на Иван Вазов, плаче в своя кабинет. „Всичко е загубено!“ (Лалков 1993: 61). Скоро сп. „Светулка“ помества елегията „Мамо, де е тате?“ от Вазов (Вазов 1913: 117), където се казва:

*Следва си гръмовна
грозната война.
Всяк ден вест гробовна.
В къщата тъжовна
скръбна тишина.*

Списание „Светулка“, подобно на „Младина“, също става „сцена“ на балканските баталии. След избухването на междусъюзническият конфликт изданието публикува текстове в елегична тоналност, породена от мъката по загиналите войни. „Тайните на славеичето“ от Г. Стоянов (Стойков 1913: 96–99) – дългогодишен редактор на

„Светулка“ и участник във войните, където и намира смъртта си, „Що сте, майки, нажалени“ от Горка Горчица (Горка Горчица 1913: 109), „Славейчета пеят“ от Дядо Страдлю⁵ (Дядо Страдлю 1913: 240) и още много други дават израз на скръбта по загиналия баща. До неговия образ застава и образът на загиналия учител („На моя мил учител Бойчо Липовски“ от Д. Д. В. (Д. Д. В. 1913: 2)). Формира се жалеен дискурс, извикан от чувство на съпричастност към индивидуалната човешка трагедия. В тези стихотворения, може да се каже, се отразява едно модернизирано схващане за личността, според което тя е ценна не по-малко от колектива, т. е. имаме една ранна проява в детско-юношеската ни поезия на нов тип хуманитарно мислене и чувствителност, носеща чертите на промененото културно съзнание, осцилиращо в синхрон с идеите за културната значимост на индивида.

От средата на 1913 г. насетне лирическото чувство на оптимизъм изчезва съвсем, настаняват се болката и безнадеждността. Поезията започва да търси виновник за страданията и най-често го открива във външния враг:

*Гърци татка ми плениха
и в морето го хвърлиха...*

(„Малката цветарка“) (Бобевски 1913: 202);

*Край твоите балкани,
из злачните полета,
брат-сърбин се гнезди,
затуй си с повеч рани...*

(„Македония“) (Цоцо 1914: 37);

*Под село дойдоха власи,
като госте неканени...*

(„За ромънците“) (Витков 1914: 154).

Изменчивия ход на войните от 1912–1913 г. афористично обобщава Ст. Михайловски:

*Бунт. Бомби. Кръвнина.
Плач. Митинги. Слова.
Съюз. Възторг. Война.
Победи. Тържества.*

*Славизъм. Антиславизъм.
Див сърбин. Бесен влах.
Сляп грък. Ламтеж. Цинизъм.
Измяна. Плячка. Прах.*

(„История на турско-балканската война в 24 думи“)
(Михайловски 1914b: 15)

Сякаш осъзнал неестествената потопеност на детето в море от безкрайна лирическа скръб и отчаяние, Ст. Михайловски публикува още едно стихотворение на военна тема, с оптимистичен финал. Творбата представя различни антибългарски прочити на Междусъюзническата война, направени от отделните участници в нея и от Великите сили. Използваната поетическа структура снема в себе си модерното виждане, че обективна историческа истина няма, а всеки поглед към историята по презумпция е субективизиран и зависим от позицията на пишещия. Според творбата „истината“ е филтриран продукт на времето:

*...Ала сметка без мене не правете:
смазани племена аз съживявам, –
сгазени правдини аз възсъздавам!*

(„Из блясъка на моите нощи“) (Михайловски 1914a: 21)

Поетическият траур просветлява и у Вазов, в „Майка“ (Вазов 1914: 1), където родината майка е изпълнена с достойнство и смирение:

*Не чух клетва грешна да изпъшка
твойта душа чиста кат светиня;
не чух злоба... – си тъй кротка,
си тъй славна майка героиня!*

Междусъюзническата война извиква и образи с радикално различни идеи и емоционални гами, при които мъката се трансформира в граждански гняв, а лирическото чувство на единение с държавата изчезва и на негово място идва острата критика. Появява се въпросът, кой е повел тази втора война и ще поеме ли той отговорност за последвалата трагедия. За страданието се търси вътрешен виновник:

*Проклет да е – трижд проклет! ...
Кой душманин в бой ни вкара,
ръка брату си да дигнем,*

кърви братски да пролеем
и домове да запустеем!...

(„Що сте, майки, нажалени“) (Горка Горчица 1914: 109)

„*Кой душманин в бой ни вкара*“ е принципно нов лирически въпрос с ключово значение: той изразява изгубеното единодушие по отношение на войната. Изразява и гражданска критичност спрямо властта. Макар и в публичното пространство тогава да не са известни задкулисите действия на т.нар. „максималисти“ сред генералитета и на подкрепящия ги монарх с неговите австро-германски пристрастия, обществото напрегнато следи видимото от събитията и долавя липсата на избистрена концепция и последователни, премислени действия във външнополитически план. И литературата я долавя, както личи от цитираното стихотворение от Горка Горчица. **Войнската лирическа образност, възникнала като аспект на националното, придобива гражданска трактовка.** Българската поезия, адресирана към младото поколение, поставя проблем, който само няколко години по-късно, отново по граждански повод, ще кристализира у Гео Милев: „*Прекрасно: // но – що е отечество?*“. Адресираните към децата и юношите лирически образи на националната държава се превръщат в образи на *модерната* национална държава, в която зазвучава и гласът на гражданството.

„Що сте, майки, нажалени“ е знакова творба за осмислянето на войната в гражданска перспектива. Първо, тя развенчава коронованата особа като висок авторитет. Второ, това е поредният замах, който трие без друго крехките граници между „детска“ и „недетска“ литературна тематика. Риторичното питане „*Кой душманин в бой ни вкара*“ търси отговорност за едно сбъркано до самоубийственост политическо управление. Този остър граждански въпрос извежда детската аудитория в нова орбита на литературната комуникация, където развлекателно-забавното, без друго слабо развито, изчезва, а лирико-педагогическото послание оценностява гражданската критичност.

В своята директна оголеност въпросът „*Кой душманин в бой ни вкара*“ е инцидентен за детската ни лирика от периода 1913–1918 г. Както сочи П. Ватова, „... периодичният печат след Междусъюзническата война видимо се „раздвоява“ на „неофициални“ (граждански) и официални издания. Едните – независимо от различните

си идейни платформи – в една или друга степен реагират срещу политиката на монарха и правителството. Другите – органите на управляващите партии – подкрепят техните авантюристични стъпки“ (Ватова 1992: 116). Тогавашната ни детска периодика, която често е издателски обвързана с властта – в лицето на Министерството на просвещението, всъщност почти не обсъжда парливия въпрос кой е отговорен за разрухата. Държавните институции следват политика за национално консолидиране, която се оглежда в разпространеното на 17. X. 1913 г. окръжно № 12 3531, станало известно като „окръжно за национално възпитание“ (Йорданов 1925: 26–31). В него се подчертава: „Ние трябва да създадем преди всичко вяра в националния гений, да се самоопределим като нация чрез един национален идеал.“ Учителите трябва да допринасят за възпитанието на „силни духом, бодри и фанатично любящи отечеството си младежи и граждани“. Тази институционална постановка обаче не успява да убие творческата свобода на детските ни писатели. Разбира се, създават се много стихотворения, които възпитават в любов към отечеството по един непринуден, ненасилен начин, други дори директно се превръщат в класика (тук на първо място ще посочим публикациите в сп. „Българче“, излизало в периода 1917–1919, където Вазов помества за първи път „Аз съм българче“ (Вазов 1918: 1). Но се появяват, както видяхме, и „непредвидени“ текстове, които и без да питат открито „Кой душманин в бой ни вкара“, имплицират въпроса за вината. Сред най-ярките примери тук е публикуваният в кн. 9/1914 на „Картинна галерия“ откъс от поемата „Песен за селяка“⁶⁶ на Ст. Чилингиров, където идентичността на лирическия Аз е раздвоена между селото и войната – симптом на умората и войнското обезсилване. До детската читателска аудитория достигат натуралистични образи на смъртта („... *полета с трупове настлани*“), които извикват у читателя спонтанното „Защо?“

По време на Първата световна война минорната гама завзема все по-обширни лирически територии. В персонажната система настъпват промени, най-съществената сред които е, че образът на отсрещната воюваща страна се мярка инцидентно, на преден план излиза фигурата на покрусения българин. Доминира образът на смъртта.

Сборникът „Отбрани откъслци (Българска поезия)“ (Отбрани откъслци 1915) на издателството на Ал. Паскалев включва „Цар Самуил“ от П. П. Славейков и „Обсадата на Солун“ от К. Христов – творби, посветени на зловещи моменти от средновековната ни история. „Откъслците“ са „нагласени за учащата се младеж“: образователните институции правят военната тема задължителна за училищното изучаване на литературата.

Стихотворения, чиято водеща тема е „мирна“, все по-често включват войната като допълнителна лирическа тема. „Зимна нощ“ (Драго 1915: 94) започва с образ на нощна буря, представена в миметичен план като природна стихия, но внезапно лирическо пречупване превръща образа на природата в метафора на смъртта:

*Спете, малки, спете:
татко ви сега –
далеч в бойовете
смъртта го сполете –
сти на век в снега.*

Мотива за бащата, който никога няма да се завърне от фронта, разгръщат още множество текстове. Сборникът „Нашите деца и войната“ (Нашите деца и войната 1918), посветен на военната тематика, акцентира върху образа на осиротялото дете („Мамо, де е тате?“ от Вазов; „Майка и син“ – неподписано).

Елегичната емоция постепенно надхвърля тематичния кръг на войната и прониква в огромен брой стихотворения за природата, сезоните, труда, училището. Тъгата става поетическа тоталност. Тя е гъст психо-емоционален фон, върху който всичко проецирано – даже напълно неутрални по отношение на социокултурната ситуация образи, като тези на цветята, животните, небето, слънцето, придобиват трагически отънък. Целият български, но и целият природен свят сякаш носи печата на покрусата, на отнетата жизнеспособност, на гибелната обреченост. **Детско-юношеската ни поезия се потапя в естетиката на трагичното, съответстваща на най-острите, мъчителни, неразрешими противоречия в обществения живот.**

Във „военната“ лирика все по-често се явява мотивът за мира. „Нова година“ (Чичо Светлю 1915b: 49–50) започва като детско приветствие към Новата година, което прелива в апел за мир:

Откъсни ми клонче ти...

Клонче, що мир възвестява...

Поезията за деца улавя и нахлуването на войната в работното всекидневие. В картината на фабричния труд, която рисува стихотворението „Майки“ (Чичо Светлю 1915а: 110), липсва фигурата на мъжа – работниците са само жени, огрижени за гладните си деца, които *„отново ще да чакат: // свобода, щастие, покой, мир...“*; „Булка коси“ (Спасов 1918: 111) също ползва реторичната фигура на отсъствието – няма ги бащата, братът и съпруга, които *„и трима ей три годин време // пушки въртят – коси забравиха“*.

Изчерпателността би умножила примерите, но нека вече обобщим: след войните, отнели живота на 156 000 офицери и войници, инвалидизирали 275 000 души и нанесли загуби за около 5 милиарда лева (Даскалов 2005: 142), българската поезия за деца и юноши променя образно-емоционалния си облик. Доскоро излъчваното внушение, че малкият човек наследява от възрастния един хармоничен и подреден свят, че животът тече по определени от традицията закони, които е достатъчно да се спазват, за да продължи движението в познатия патриархален кръг, се измества от чувството за катастрофичност и безнадеждност. Войната престава да бъде „една тема“ – тя е трагическа сърцевина, дълбинна същност на поетическия свят. Образите на добротата, знанието, труда и жизнелюбието, типични за ранната ни лирика за младата аудитория, се редуцират под напора на „недетските“ въпроси на войната, трагическата самота, обезверяването, смъртта. Границата между възрастта на адресантите по време на войните става особено пропусклива – все по-често малките четат за онова, което занимава и техните родители. „Литературата за деца органично съдържа необходимостта от преодоляване на възрастовата дистанция и от осветляване на табуто“ – пише Петър Стефанов (Стефанов 2012: 26).

Войната не накръпява хуманистичния облик на детската ни поезия – представените текстове доказват това. Доказва го и предговорът към литературния сборник „Нашите деца и войната“, който в ситуация на национална катастрофа говори не за омраза, а за обич: цел на поместените в него художествени текстове е да допринесат за „култивирането обич към родината у нашите деца“. Тези думи може да се четат като обобщение за моралния дух на детската ни

поезия, проблематизираща войната, а думата „обич“ може да се мисли като ключова за детско-юношеската ни лирическа баталистика. И като изключваща нейното дехуманизиране.

БЕЛЕЖКИ

¹ Войнската тема в поезията ни за деца и юноши, появила се скоро след Освобождението, както и всяка нова вълна от лирически проблематизации на героизма и саможертвата, съпровождала водените от България войни, подробно разглеждам в монографията си „Граждански идеи на българската поезия за деца и юноши (1878–1918)“ (под печат).

² Думи на ген. Р. Димитриев, цитирани по: Лалков 1993: 42.

³ Вж. главата „Съюзници-разбойници“ от книгата на Величко Тодоров „Знам ги аз тях!“ *Сърбия и сърбите в българската литература* (Тодоров 2000).

⁴ Бобевски е познат и на националистично настроени българи, които имат свои сайтове в нет-пространството, – за тях той е авторът на „Съюзници-разбойници“, „О, Добруджански край“ и др.

⁵ Псевдоним на Георги Стоянов.

⁶ Пълният текст (178 стр.) на „Песен за селяка“ се отпечатва като самостоятелна книга през същата година (Чилингиров 1914).

ЛИТЕРАТУРА

Балабанов 1884: Балабанов, М. *Домашни забавления или песни детински и разни други*.

Valabanov 1884: Valabanov, M. *Domashni zabavlenia ili pesni detinski i razni drugi*.

Бобчев 1883: Бобчев, С. *Втора читанка за чтение в втора година*. Съст. Н. В. Саранов. Пловдив: изд. и печат на Хр. Г. Данов, 72.

Bobchev 1883: Bobchev, S. S. *Vtora chitanka za chtenie v vtora godina*. Syst. N. V. Saranov. Plovdiv: izd. i pechat na Hr. G. Danov, 72.

Бобевски 1913: Бобевски, Л. Малката цветарка. // *Светулка*, № 9, 202.

Bobevski 1913: Bobevski, L. Malkata cvetarka. // *Svetulka*, № 9, 202.

Бонев 1907: Бонев, Хр. Славни музиканти. // *Младина*, № 6, 122.

Bonev 1907: Bonev, Hr. Slavni muzikanti. // *Mladina*, № 6, 122.

Българска христоматия 1884: *Българска христоматия*. Част II. Съст. Ив. Вазов, К. Величков. Пловдив: книж. Др. Манчов.

Bylgarska hristomatia 1884: *Bylgarska hristomatia*. Chast II. Syst. Iv. Vazov, K. Velichkov. Plovdiv: knizh. Dr. Manchov, 1884.

Вазов 1883: Вазов, Ив. *Стихотворения за малки деца*. Пловдив: Книжарница на Д. В. Манчов в Пловдив, Свештов, Солун.

Vazov 1883: Vazov, Iv. *Stihotvorenia za malki deca*. Plovdiv: Knizharnica na D. V. Manchov v Plovdiv, Sveshtov, Solun.

Вазов 1889а: Вазов, Ив. Новото гробище на Сливница. // *Христоматия по изучаване на словесността в горните класове на гимназиите, петокласните, педагогическите и духовните училища*. Съст. Ст. Костов, Д. Мишев. Т. II: Пловдив: изд. и печат на Хр. Г. Данов, 471.

Vazov 1889a: Vazov, Iv. *Novoto grobishte na Slivnica*. // *Hristomatia po izuchavane na slovesnostta v gornite klasove na gimnaziite, petoklasnite, pedagogicheskite i duhovnite uchilishta*. Syst. St. Kostov, D. Mishev. T. II: Plovdiv: izd. i pechat na Hr. G. Danov, 471.

Вазов 1889б: Вазов, Ив. Свири нощната фъртуна. // *Христоматия по изучаване на словесността в горните класове на гимназиите, петокласните, педагогическите и духовните училища*. Съст. Ст. Костов, Д. Мишев. Т. II. Пловдив: изд. и печат на Хр. Г. Данов, 1889, 446.

Vazov 1889b: Vazov, Iv. *Sviri noshtnata fyrtuna*. // *Hristomatia po izuchavane na slovesnostta v gornite klasove na gimnaziite, petoklasnite, pedagogicheskite i duhovnite uchilishta*. Syst. St. Kostov, D. Mishev. T. II. Plovdiv: izd. i pechat na Hr. G. Danov, 1889, 446.

Вазов 1915: Вазов, Ив. Новото гробище на Сливница. // *Отбрани откъслци*. Нагласени за учащата се младеж. София: Ал. Паскалев и сие, 1915.

Vazov 1915: Vazov, Iv. *Novoto grobishte na Slivnica*. // *Otbrani otkysleci*. Naglaseni za uchashтата se mladezh. Sofia: Al. Paskalev i sie, 1915.

Вазов 1895а: Вазов, Ив. Прочуло се ново име. // *Христоматия за горний курс на началните училища и долните класове на гимназиите*. Съст. Ст. Костов, Д. Мишев. Т. II. IV изд., 76–77.

Vazov 1895a: Vazov, Iv. *Prochulo se novo ime*. // *Hristomatia za gornij kurs na nachalnite uchilishta i dolnite klasove na gimnaziite*. Syst. St. Kostov, D. Mishev. T. II. IV izd., 76–77.

Вазов 1895б: Вазов, Ив. Цар Самуил. // *Христоматия за горний курс на началните училища и долните класове на гимназиите*. Съст. Ст. Костов, Д. Мишев. Т. II. IV изд., 66–69.

Vazov 1895b: Vazov, Iv. *Car Samuil*. // *Hristomatia za gornij kurs na nachalnite uchilishta i dolnite klasove na gimnaziite*. Syst. St. Kostov, D. Mishev. T. II. IV izd., 66–69.

Вазов 1913: Вазов, Ив. Мамо, де е тате? // *Светулка*, № 4–5, 117.

Vazov 1913: Vazov, Iv. *Мамо, de e tate?* // *Svetulka*, № 4–5, 117.

Вазов 1914: Вазов, Ив. Майка. // *Наша родина*, № 8, 1.

- Vazov 1914:** Vazov, Iv. Majka. // *Nasha rodina*, № 8, 1.
- Вазов 1915:** Вазов, Ив. Само ти, солдатино чудесни. // *Отбрани откъслечи*. Нагласени за учащата се младеж. София: Ал. Паскалев и сие, 190.
- Vazov 1915:** Vazov, Iv. Samo ti, soldatino chudesni. // *Otbrani otkysleci*. Naglaseni za uchashтата se mladezh. Sofiia: Al. Paskalev i sie, 190.
- Вазов 1918:** Вазов, Ив. Аз съм българче. // *Българче*, № 4, 1.
- Vazov 1918:** Vazov, Iv. Az sym bylgarche. // *Bylgarche*, № 4, 1.
- Ватова 1992:** Ватова, П. Литературен живот и литературни процеси в печата през войните (1912-1918). // *Литература и култура*. София: БАН, 116.
- Vatova 1992:** Vatova, P. Literaturen zhivot i literaturni procesi v pechata prez vojnite (1912-1918). // *Literatura i kultura*. Sofia: BAN, 116.
- Величков 1894:** Величков, К. *Детска гусла*. Пловдив.
- Velichkov 1894:** Velichkov, K. *Detska gusla*. Plovdiv.
- Витков 1914:** Витков, Хр. За ромънците. // *Звездица*, № 7-10, 154
- Vitkov 1914:** Vitkov, Hr. Za romuncite. // *Zvezdica*, № 7-10, 154.
- Георгиева-Тенева:** Георгиева-Тенева, О. *Граждански идеи на българската поезия за деца и юноши (1878-1918)*. (под печат)
- Georgieva-Teneva:** Georgieva-Teneva, O. *Grazhdanski idei na bylgarskata poeziia za deca i iunoshi (1878-1918)*. (pod pechat)
- Горка Горчица 1911:** Горка Горчица. Овчарюви песни. // *Светулка*, № 7-8, 143.
- Gorka Gorchica 1911:** Gorka Gorcica. Ovchariuvi pesni. // *Svetulka*, № 7-8, 143.
- Горка Горчица 1914:** Горка Горчица. Що сте, майки, нажалени. // *Светулка*, № 4-5, 109.
- Gorka Gorchica 1914:** Gorka Gorchica. Shto ste, majki, nazhaleni. // *Svetulka*, № 4-5, 109.
- Д. Д. В. 1913:** Д. Д. В. На моя мил учител Бойчо Липовски. // *Ученическа трибуна*, № 3-4, 2.
- D. D. V. 1913:** D. D. V. Na moia mil uchitel Bojcho Lipovski. // *Uchenicheska tribuna*, № 3-4, 2.
- Даскалов 2005:** Даскалов, Р. *Българското общество*. Т. I. София: ИК „Гутенберг“, 134, 135; 116; 142.
- Daskalov 2005:** Daskalov, R. *Bylgarskoto obshtestvo*. T. I. Sofiia: IK „Gutenberg“, 134, 135; 142.
- Драго 1915:** Драго. Зимна нощ. // *Светулка*, № 4, 94.
- Drago 1915:** Drago. Zimna nosht. // *Svetulka*, № 4, 94.
- Дядо Страдлю 1913:** Дядо Страдлю (Георги Стоянов). Славейчета петя. // *Светулка*, № 10, 240.
- Diado Stradliu 1913:** Diado Stradliu. (Georgi Stoyanov) Slavejcheta peiat. // *Svetulka*, № 10, 240.

Йорданов 1925: Йорданов, В. *Нашето просветно дело през време на войните (1913–1919)*. София, 26–31.

Jordanov 1925: Jordanov, V. *Nasheto prosvetno delo prez vreme na vojnite (1913–1919)*. Sofia, 26–31.

Калчев 1904: Калчев, Ц. Войници. // *Другарка*, № 9–10, 200–201.

Kalchev 1904: Kalchev, C. Vojnici. // *Drugarka*, № 9–10, 200–201.

Калчев 1907: Калчев, Ц. Малкият командир. // *Другарка*, 1907, № 3, 63.

Kalchev 1907: Kalchev, C. Malkiat komandir. // *Drugarka*, 1907, № 3, 63.

Калчев 1909а: Калчев, Ц. Музиканти. // *Младина*, № 7, 165–166.

Kalchev 1909a: Kalchev, C. Muzikanti. // *Mladina*, № 7, 165–166.

Калчев 1909б: Калчев, Ц. Отвори порти, кралю! // *Другарка*, № 9, 200–201.

Kalchev 1909b: Kalchev, C. Otvori porti, kralyo! // *Drugarka*, № 9, 200–201.

Келбечева 1992, изд. за 1987–1988: Келбечева, Ев. Война и творчество. // *Годишник на Софийския университет, Център по културознание*. Т. 80–81, 103.

Kelbecheva 1992, izd. za 1987–1988: Kelbecheva, Ev. Vojna i tvorchestvo. // *Godishnik na Sofijskiiia universitet, Centyr po kulturoznanie*. Т. 80–81, 103.

Конева 1995: Конева, Р. *Голямата среща на българския народ. Културата и предизвикателствата на войните 1912–1918*. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 102.

Koneva 1995: Koneva, R. *Goliamata sreshtha na bylgarskiiia narod. Kulturata i predizvikatelstvata na vojnite 1912–1918*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Marin Drinov“, 102.

Кръстев 1901: Кръстев, д-р Кр. *Ето причините на тая печална война*. // *Мисъл*, № 7, 420–421.

Krystev 1901: Krystev, d-r Kr. *Eto prichinite na taia pechalna vojna*. // *Misyl*, № 7, 420–421.

Лазаров 1911: Лазаров, Н. Знаме. // *Зеница*, № 2, 1.

Lazarov 1911: Lazarov, N. Zname. // *Zenica*, № 2, 1.

Лалков 1993: Лалков, М. *Между възторга и покрусата*. София: СловД, 42–61.

Lalkov 1993: Lalkov, M. *Mezhdu vyztorga i pokrusata*. Sofia: SlovD, 42–61.

Мелетински 1995: Мелетински, Е. *Поетика на мита*. София: Христо Ботев, 238–239.

Meletinski 1995: Meletinski, E. *Poetika na mita*. Sofia: Hristo Botev, 238–239.

Михайловски 1914а: Михайловски, Ст. *Из блясъка на моите ноци*. // *Наша родина*, № 14, 5, 21.

Mihajlovski 1914a: Mihajlovski, St. *Iz bliasyka na moite noshti.* // *Nasha rodina*, № 5, 21.

Михайловски 1914б: Михайловски, Ст. *История на турско-балканската война в 24 думи.* // *Наша родина*, № 5, 15.

Mihajlovski 1914b: Mihajlovski, St. *Istoria na tursko-balkanskata vojna v 24 dumi.* // *Nasha rodina*, № 5, 15.

Нашите деца и войната 1918: *Нашите деца и войната.* Разкази и стихове. Изд. Христо Трънков.

Nashite deca i vojната 1918: *Nashite deca i vojната.* Razkazi i stihove. Izd. Hristo Trynkov.

Остин 1996: Остин, Дж. *Как с думите се вършат нещата.* София: ИК „Критика и хуманизъм“.

Ostin 1996: Ostin, Dzh. *Kak s dumite se vyrshat neshtata.* Sofia: ИК „Kritika i humanizym“.

Отбрани откъслечи 1915: *Отбрани откъслечи.* (Българска поезия) Нагласени за учащата се младеж. София: Ал. Паскалев и сие.

Otbrani otkysleci 1915: *Otbrani otkysleci.* (Bylgarska poezia) Naglaseni za uchashtata se mladezh. Sofia: Al. Paskalev i sie.

Панчев 1913: Панчев, Ст. Бойното поле. // *Наша родина*, № 2, 3.

Panchev 1913: Panchev, St. Вojното поле. // *Nasha rodina*, № 2, 3.

Попов 1905: Попов, Ст. Най-добрият дар. // *Другарка*, № 3, 53.

Popov 1905: Popov, St. Naj-dobriyat dar. // *Drugarka*, № 3, 53.

Попов 1906а: Попов, Ст. Аспарух. // *Славейче*, бр. № 9, 24 септ. 1906, 3.

Popov 1906a: Popov, St. Asparuh. // *Slavejche*, br. № 9, 24 sept. 1906, 3.

Попов 1906б: Попов, Ст. Крум Страшни. // *Славейче*, бр. № 11, 8 дек., 3.

Popov 1906b: Popov, St. Krum Strashni. // *Slavejche*, br. № 11, 8 dek., 3.

Попов 1907а: Попов, Ст. Крум Страшни II. // *Славейче*, бр. № 19, 2 февр., 3.

Popov 1907a: Popov, St. Krum Strashni II. // *Slavejche*, br. № 19, 2 fevr., 3.

Попов 1907б: Попов, Ст. Крум Страшни III. // *Славейче*, бр. № 21, 16 февр., 3.

Popov 1907b: Popov, St. Krum Strashni III. // *Slavejche*, br. № 21, 16 fevr., 3.

Попович 1879: Попович, В. *Детска гусла.* Пловдив.

Popovich 1879: Popovich, V. *Detska gusla.* Plovdiv.

Попович 1884: Попович, В. Напред, напред за слава. // *Българска христоматия.* Част II. Съст. Ив. Вазов, К. Величков. Пловдив: книж. др. Манчов, 254.

Popovich 1884: Popovich, V. Napred, napred za slava. // *Bylgarska hris-tomatia.* Chast II. Syst. Iv. Vazov, K. Velichkov. Plovdiv: knizh. Dr. Manchov, 254.

Саранов 1897: Саранов, В. *Читанка за второ отделение на основните училища.* Пловдив: Хр. Г. Данов, 95–96.

Saranov 1897: Saranov, V. *Chitanka za vtoro otdelenie na osnovnite uchilishta*. Plovdiv: Нр. G. Danov.

Славейков 1889: Славейков, П. Кракра. // *Христоматия по изучаване на словесността в горните класове на гимназиите, петокласните, педагогическите и духовните училища*. // Съст. Ст. Костов, Д. Мишев. Т. II. Пловдив: изд. и печат на Хр. Г. Данов, 1889, 147–148.

Slavejkov 1889: Slavejkov, P. Кракра. // *Hristomatia po izuchavane na slovesnostta v gornite klasove na gimnaziite, petoklasnite, pedagogicheskite i duhovnite uchilishta*. Syst. St. Kostov, D. Mishev. Т. II. Plovdiv: izd. i pechat na Нр. G. Danov, 1889, 147–148.

Смит 2000: Смит, А. *Националната идентичност*. София: Кралица Маб, 19.

Smit 2000: Smit, A. *Nacionalnata identichnost*. Sofia: Kralica Mab, 19.

Спасов 1918: Спасов, Ал. Булка коси. // *Светулка*, № 6, 111.

Spasov 1918: Spasov, Al. Bulka kosi. // *Svetulka*, № 6, 111.

Стефанов 2012: Стефанов, П. *Българска детска литература XX век*. Велико Търново: Абагар, 26.

Stefanov 2012: Stefanov, P. *Bylgarska detska literatura HH vek*. Veliko Turново: Abagar, 26.

Стойнов 1902: Стойнов, Н. Милитаризмът – социално зло. // *Мисъл*, № 8, 557–569.

Stojnov 1902: Stojnov, N. Militarizmyt – socialno zlo. // *Misyl*, № 8, 557–569.

Стойчева 1990: Стойчева, Св. Списание „Младина“. // *Деца, изкуство, книги*, № 3, 15–17.

Stojcheva 1990: Stojcheva, Sv. Spisanie „Mladina“. // *Deca, izkustvo, knigi*, № 3, 15–17.

Стойанов 1913: Стоянов, Г. Тайните на славейчето. // *Светулка*, № 4–5, 96–99.

Stoianov 1913: Stoianov, G. Tajnite na slavejcheto. // *Svetulka*, № 4–5, 96–99.

Тихов 1913: Тихов, М. Войната и нашата поезия. // *Знание*, № 4, 334.

Tihov 1913: Tihov, M. Vojnata i nashata poeziiia. // *Znanie*, № 4, 334.

Тодоров 2000: Тодоров, В. „Знам ги аз тях!“ *Сърбия и сърбите в българската литература*. София: Гражданско дружество „Критика“.

Todorov 2000: Todorov, V. „Znam gi az tiah!“ *Syrbiiia i syrbite v bylgarskata literatura*. Sofia: Grazhdansko druzhestvo „Kritika“.

Училищни песни и стихотворения 1881: *Училищни песни и стихотворения*. Събр. и подр. П. Х. Григорев. Русчук: собств. изд., 32–33.

Uchilishтни песни и stihotvorenia 1881: *Uchilishтни песни и stihotvorenia*. Sybra i podredi P. H. Grigorev. Ruschuk: sobstv. izd., 32–33.

Христоматия за горний курс на началните училища и долните класове на гимназиите 1895: *Христоматия за горний курс на началните училища и долните класове на гимназиите.* Съст. Ст. Костов, Д. Мишев. Т. II. IV изд.

Hristomatia za gornij kurs na nachalnite uchilishta i dolnite klasove na gimnaziite 1895: *Hristomatia za gornij kurs na nachalnite uchilishta i dolnite klasove na gimnaziite.* Syst. St. Kostov, D. Mishev. T. II. IV izd.

Церковски 1897: Церковски, Ц. Заю на война. // *Зора*, № 2, 25–26.

Cerkovski 1897: Cerkovski, C. Zaju na vojna. // *Zora*, № 2, 25–26.

Цоцо 1914: Цоцо. Македония. // *Звездица*, № 2, 37.

Coco 1914: Coco. Makedonia. // *Zvezdica*, № 2, 37.

Чилингиров 1902: Чилингиров, Ст. Малките войници. // *Звездица*, № 11, 207.

Chilingirov 1902: Chilingirov, St. Malkite vojnici. // *Zvezdica*, № 11, 207.

Чилингиров 1914: Чилингиров, Ст. *Песен за селяка.* Книгоизд. Ив. Х. Николов.

Chshilingirov 1914: Chshilingirov, St. *Pesen za seliaka.* Knigoizd. Iv. H. Nikolov.

Читанка за второ отделение в началните училища 1883: *Читанка за второ отделение в началните училища* Съст. П. Р. Славейков. Пловдив: Хр. Г. Данов, 44–45.

Chitanka za vtoro otdelenie v nachalnite uchilishta 1883: *Chitanka za vtoro otdelenie v nachalnite uchilishta.* Syst. P. R. Slavejkov. Plovdiv: Hr. G. Danov, 44–45.

Чичо Светлю 1915a: Чичо Светлю. (Георги Стоянов). Майки. // *Светулка*, № 5, 110.

Chicho Svetliu 1915a: Chicho Svetliu. (Georgi Stoyanov). Majki. // *Svetulka*, № 5, 110.

Чичо Светлю 1915b: Чичо Светлю (Георги Стоянов). Нова година. // *Светулка*, № 3, 49–50.

Chicho Svetliu 1915b: Chicho Svetliu (Georgi Stoianov). Nova godina. // *Svetulka*, № 3, 49–50.

*** 1904: *** Редом да се наредим. // *Чавче*, № 14, 1.

*** 1904: *** Redom da se naredim. // *Chavche*, № 14, 1.

*** 1913: *** Напред! // *Чавче*, № 1, 2.

*** 1913: *** Napred! // *Chavche*, № 1, 2.